

ОДБРАНА

Специјални прилог 102

Из историје ратовања

ПРЕКРЕТНИЧКЕ БИТКЕ И БОЈЕВИ

Избор и обрада Крсман Милошевић



БЛИСТАВА ПОБЕДА АТИЊАНА

Маратонска равница, оивичена са три стране огранцима Пентеликона и Парнаса, а са истока морем, дугачка је девет, а широка три километра. Око три четвртине северног дела су баруштине, а јужни део чини терасу, која се спушта према мору. Ту, на том пространом пољу, 13. септембра 490. године пре нове ере дошло је до великог сукоба у коме су Атињани однели блиставу победу, наметнувши много моћнијим Персијанцима своју тактику.

Стара Грчка није била политички јединствена. Сваки њен град са околином сачињавао је посебну град-државу, по систему владавине често различиту од других. Посебно је велика разлика била између Спарте и Атине, две водеће државе старе Грчке. Док је Спарта била изразито аристократска, са

оштрим супротностима између малобројне владајуће класе и слободних грађана и робова, дотле је Атина била типична држава робовласничке демократије са великим бројем слободних грађана.

Пети век пре Нове ере карактерисали су грчко-персијски ратови. Било је то време када је Персија достигла

највећу моћ. Дарије Први (522–486) постао је владар огромне државе, настале у непрекидним освајачким походима. Она се пружала од Инда до Хелеспонта, од слапова Нила до обала Црног мора. У даљим освајањима Дарије се оријентисао на запад – на европске обале Егејског мора, Балкан и Грчку.





Почетком пролећа 492. године пре Христа персијски војсковођа Мардоније, иначе Даријев зет, отпочео је први поход на Грчку. Према речима Херодота (484–425), оца историје, циљ тог похода било је освајање што већег броја хеленских градова. После успешног почетка и освајања неколико острва, међу којима и Тасоса, Персијанци су доживели „хаварију“. На Халкидичком полуострву, близу Атоског рта, персијску флоту захватила је велика бура. Страдало је око 300 бродова и више од 20.000 људи, па су Персијанци враћени на „полазне положаје“.

Тај први неуспели поход није одвратио Дарија од похода на Грчку. Сем војних, обавио је и дипломатске припреме. Упутио је изасланике на острва Егејског мора, са захтевима „земље и воде“ – знака покорности. Но уместо доказа покорности, персијски изасланици добили су – смрт. Побийени су у Атини и Спарти.

А онда, почетком пролећа 490. године пре нове ере, персијска војска окупила се у Киликији. После одлуке да се морским путем пребаце у Атику сакупљена је велика флота, која је, према Херодоту, износила 600 тријера (ратних лађа) и сабрана је огромна и добро наоружана копнена војска. Сматра се да су Персијанци на бродове сместили око 15.000 пешака, првенствено стрелаца и 500–800 коњаника, пошто је транспортовање бродовима већих војних контингената, посебно коњице, у античко доба било веома оте-

жано. Почетком лета те године персијска флота кренула је из Киликије и преко Родоса и Делоса упутила се према Атини. Према савету Хипије, искрцавање је извршено у равници, близу Маратона, на 42 километра удаљености од Атине.

Херодот не помиње јачину атинске војске, али већина каснијих историчара помиње број од око 10.000 атинских хоплита (пешака-оклопника), под командом даровитог војсковође Милтијада. Њима треба прибројати изванредан број лакших пешака и робова, који су се по први пут борили са Хеленима. Пред Атињане се поставило основно питање: да ли Персијанце чекати у граду, иза затворених зидина, или поћи у сусрет? Одлучено је да се отпор пружи на отвореном пољу, уз захтев Милтијада да се изврши неодложни покрет.

Маратонска равница, оивичена са три стране огранцима Пентеликона и Парнаса, а са истока морем, дугачка је девет, а широка три километра. Око три четвртине северног дела су баруштине, а јужни део чини терасу која се спушта према мору. Ту, на том пространом пољу, 13. септембра 490. године пре н. е., дошло је до великог сукоба у коме су Атињани однели блиставу победу, наметнувши Персијанцима своју тактику.

Препричавајући говор Милтијада пред битку, Херодот му приписује ове речи: „Ако ми не будемо започели битку, уверен сам да ће Атињане обузети

велика пометња... Уз помоћ праведних богова можемо из битке изаћи као победници“. Милтијад је своје хоплите, којих је било мање него Персијанаца, развио у борбени ред дугачак онолико колико је био дугачак борбени ред Персијанаца. Свесно је ослабио свој центар, а осигурао и ојачао крила. Тако постројена грчка фаланга кренула је прва, у сусрет Персијанцима. Знајући да се главна маса персијске пешадије састоји од стрелаца, са опасним стрелама, чија је ефикасност до 100 метара, натерао је своје хоплите да претрче тих критичних 100 метара и избегну погибију у „првом таласу“.

У почетку битке, ослабљени на центру, Атињани су „пустили“. Но пошто су грчки хоплити у упорној борби скршили крила, а убрзо и центар Персијанаца, „побеђени су се дали у бег према својим лађама“, пише Херодот. Само мали број Персијанаца успео је да се спасе и побегне на бродове. Звучи невероватно, али губици Атињана били су: 192 погинула и неколико стотина рањених. У односу на раније битке, персијске стреле нису биле тако смртоносне за атинске хоплите.

Грчки гласник, по имену Филипид, трчао је до Атине да јави о великој победи. Једва изговоривши радосне речи, пао је мртав после претрчаних 42 километра. У знак сећања на овог античког гласника, у атлетици је уведена најдужа тркачка дисциплина – маратонска трка. Први пут је одржана у Атини 1896. године, за време такмичења на Првим модерним олимпијским играма.

Код Маратона су се најочитије испољиле вредности атинског војника, квалитетног наоружања и одговарајуће тактике. Храбри напад збијеног строја хоплита скршио је и растурио лабаву масу бројно неупоредиво јачих персијских стрелаца и коњаника. Огромне су заслуге Милтијада за храбру одлуку – јуриш на непријатеља, не чекајући његов напад. Смело и ризично ослабио је центар своје фаланге да би појачао крила и, коначно, кад се марш хоплита у одређеном тренутку претворио у трку, напад је постао налик „ударцу маљем“. ■

НАЈПОЗНАТИЈА БИТКА СТАРЕ ИСТОРИЈЕ

У бици која се помиње и изучава до данашњих дана, 2. августа 216. године пре нове ере, Римљани су под командом свог конзула Теренција Варона извели на бојиште око 55.000 тешких пешака, 9.000 лаких пешака и 10.000 коњаника. Сву масу своје тешке пешадије Варон је груписао у смакнути поредак ширине само 800 метара, а дубине 70 врста. Лаку пешадију поставио је испред фронта, а коњицу у две подједнаке групе, на крила фаланге. Ханибал је, са своје стране, показао класичан пример „окружавајуће и уништавајуће битке“. Он је својим смелим и лукаво постављеним борбеним поретком, чији су елементи складно и функционално садејствовали, окружио и уништио бројно јаче и квалитетно боље снаге противника. Касније је ова битка постала симбол „битке у обручу“.

Дугогодишњи ратни сукоби између Рима и Картагине због преваласти над земљама око Средоземља, познати су као пунски ратови. У Првом пунском рату (246–241. године пре н. е.) Римљани су потукли картагинску флоту и освојили Сицилију, овладали Сардинијом и Корзиком и постали господари на мору. Непосредно после те победе Римљани склопљен је мировни уговор, по коме је Картагина морала да плати огромну ратну штету. Картагињани су своју освајачку делатност пренели у Шпанију, очекујући нови успон и просперитет од експлоатације природних богатстава Пиринејског полуострва.

И заиста, Картагињани су убрзо поновили ранији процват. У Шпанију је тада дошао Хамилкаров син Ханибал, који је имао само 25 година. Због опсаде приморског града Сагунта у Шпанији, Римљани су захтевали да им се млади Ханибал преда. По цену новог рата, Картагињани су одбили тај захтев. Тиме је отпочео Други пунски рат (218–201. године пре н. е.), са намером Римљана да овог пута рат воде на противничковој територији.

Но, није било тако. Ханибал их је изненадио јединственом одлуком у

историји ратовања – организовао је и извео до тада невиђени сувоземни прелаз преко Пиринеја и Алпа и стигао у Италију. Вест о том невероватном и изненадном подвигу запрепастила је Римљане. У првом сукобу код Тицина разбио је римске трупе, а код Тразименског језера нанео им тежак пораз, са више од 15.000 погинулих.

У најпознатијој бици старе историје, која се одиграла 2. августа 216. године пре н. е. код Кане у Апулији, Римљани су под командом свог конзула Теренција Варона извели на бојиште око 55.000 тешких пешака, 9.000 лаких пешака и 10.000 коњаника. Сву масу своје тешке пешадије Варон је груписао у смакнути поредак ширине само 800 метара, а дубине 70 врста. Лаку пешадију поставио је испред фронта, а коњицу у две подједнаке групе на крила фаланге.

Ханибал им се супротставио тврдошћу плићом фалангом од свега 20.000 најслабијих бораца (Гала и Ибераца), а иза њених крила „постројио“ елитну афричку пешадију, подељену у два одреда по 6.000 бораца. Тешку коњицу (6.000), која је чинила ударну групу, распоредио је на левом, а лаку, врло покретљиву коњицу на десном кри-

лу. Лаку пешадију поставио је испред фронта фаланге. Како би својим присуством морално подржао фалангу да издржи док се не изведе маневар коњицом и крилним групама, Ханибал се налазио у самом центру борбеног поретка.

Битку је отпочела лака пешадија, а затим је наступила Ханибалова тешка коњица и у страховитом налету разбила коњицу десног крила Римљана и, не губећи време у гоњењу, заобишла њихову фалангу. Ударом с леђа – у садејству с лаком коњицом с фронта – убрзо је разбила и коњицу њиховог левог крила и извршила удар у позадину римске фаланге, која је, кренувши напред, потискивала слаби центар Картагињана.

Ханибалова фаланга, „испучена у центру“, једва је издржавала и постепено се повлачила под притиском дубоко ешелониране и квалитетно боље пешадије Римљана. Изгледало је да ће њен центар „прснути“. Ипак, то се није догодило. Удар Ханибалове коњице из позадине приморао је задње делове римске фаланге (манипуле) да „обрну“ фронт и тиме смање притисак на Ханибалов центар. Када је уочио да притисак Римљана слаби и да ће њего-



ва фаланга издржати, Ханибал је своје крилне групе афричке пешадије „бацио“ на бокове римске фаланге. Ступањем у борбу тих крилних група, Римљани су били потпуно опкољени. Њихова бројна надмоћност више није имала никакав значај. Борбу је водило само неколико спољних редова, док се центар гушио „сам од себе“. Иако су се јуначки борили, Римљани су после неколико часова „клања“ били готово потпуно уништени. На бојишту је остало више од 48.000 Римљана, а само 5.700 Картагињана, од којих 4.000 Ибераца и Гала из фаланге.

Међу становништвом Рима завладала је паника. Ценећи да ће Ханибал напасти Рим, изговарале су се само речи „*Hannibal ante portas*“ („Ханибал пред вратима“). По свему судећи, напад на Рим није улазио у Ханибалов план. Он

се повукао од Рима и кренуо према јужној Италији.

У Бици код Кане, која се помиње и изучава до данашњих дана, Ханибал је показао класичан пример „окружавајуће и уништавајуће битке“. Он је својим смелим и лукаво постављеним борбеним поретком, чији су елементи складно и функционално садејствовали, окружио и уништио бројно јаче и квалитетно боље снаге противника. Касније је ова битка постала симбол „битке у обручу“.

Иако су сви делови Ханибаловог поретка у потпуности испунили свој задатак, коњица је ипак одиграла најзначајнију улогу. Њен удар у леђа римске фаланге био је преломни моменат битке, мада је она потпуно задобијена тек нападом афричке пешадије на бокове Римљана.

И поред блиставе победе код Кане, Ханибал није могао покорити Римљане. Његова најамничка војска, остављена без помоћи из Картагине, постепено је морално и физички слабила, а римска грађанска милиција, побуђена патриотизмом, све више је јачала. Римљани су прикупили нове трупе и кренули у Африку. Већ 202. године пре н. е., под командом способног војсковође Корнелија Сципиона („Африканац“), они су код Заме победили Ханибала, једног од највећих војсковођа свих времена. Своју територију у Шпанији Картагина је препустила Риму, уз обавезу да ће спалити своје ратне бродове, остављајући себи само десет мањих. После победе над Ханибалом, Рим, град-држава, током освајачких ратова заузео је велики део Европе, Африке и Азије и постао светска империја. ■

СТРАВИЧНА СУДБИНА ЗАРОБЉЕНИКА

Упркос почетним успесима у бици код Струмице, јула 1014. године, македонски устаници, предвођени Самуилом и његовим сином Гаврилом Радомиром, нису могли да избегну пораз од надмоћне византијске војске. У знак одмазде и застрашивања побуњених македонских Словена, у наставку византијске офанзиве, Василије Други је наредио да се ослепи око 14.000 заробљених војника, а „сваком стотом да се остави по једно око, како би остале одвео Самуилу“.

Почетком 976. године, непосредно после смрти византијског цара Јована Првог Цимискија (969–976), македонски Словени подигли су устанак против окрутне византијске управе. На челу устаника налазили су се синови брсјачког кнеза Николе – Давид, Мојсије, Арон и Самуило. Већ у почетку устанка један од браће, Мојсије, погинуо је приликом опсаде Сера, док су најстаријег, Давида, убили „неки Влаши“ код Преспе. Трећи брат, Арон, који је „нагињао“ споразуму са Василијем Другим (владао 978–1025), убијен је по Самуиловом налогу. Тако је Самуило (владар Македоније 976–1014) остао сам на челу устанка државе која се стварала у борби. Није поуздано

утврђено када се и где он прогласио за цара, ни од кога је добио царску круну и владарска знамења, али се зна да му је престоница била најпре у Преспи, а затим у Охриду. Успостављањем царства и патријаршије (у Охриду), нова држава „надовезала“ се на „државну традицију“ првог бугарског царства.

Ратујући против византијског цара Василија Другог, чију су државу у то време раздирали унутрашњи сукоби и чести ратови са суседима, Самуило је ширио своју власт према византијским територијама на Балканском полуострву између Цариграда и Солуна, ка Тесалији, централној Грчкој и Пелопонезу, а врло брзо је потчинио себи и бугарске области између Дунава и балканских планина. Међу најзначајније

успехе Самуила у Грчкој спада заузимање Ларисе, најважнијег града у богатој тесалијској равници (985. године). Византијски цар Василије Други био је у стању да предузме први поход тек после гушења побуне у Малој Азији (986. године). Његов покушај да освоји Сердику завршио се поразом. При повлачењу, Византинци су код Трајанове капије (данашњи Ихтиман) претрпели тежак пораз, а цар Василије се једва спасао бекством.

После тих успеха Самуило је заузео Верију и Сервију, али му није пошло за руком да освоји Солун, после Цариграда највећи град и луку на Балкану. Пред крај 10. века Самуило је у неколико успешних похода покорио Дукљу, заузео Драч и драчку област, спалио Котор и Дубровник, стигао до Задра и преко Босне и Рашке вратио се кући. Тако је Самуилова држава обухватала целу Македонију (без Солуна), Тесалију, Епир, Албанију, Дукљу, Травунију, Захумље, Рашку, Босну, Срем и подунавску Бугарску. Те границе могу се видети из повеља Василија Другог, које је даровао охридском архиепископу.

Нове припреме за борбу против Самуила Василије Други предузео је тек почетком 11. века. У току четири године (1001–1004) организовао је велике походе и успео да поврати Софију и Бугарску између балканских планина и Дунава (сем Видина), већи део Тесалије и јужне Македоније (Верија, Сервија, Воден), а после Самуиловог



БЛАСИЦЕ ЦРКВАЉИ С А М О И Л А Ц Р К В А Р И О П О С А К Р И Т И
Х И Л И Д А К А Д Г А Р Д

пораза на Вардару и Скопље. Драч је враћен под византијску власт 1005. године. Током тих четворогодишњих борби Самуило је изгубио готово половину своје територије и био приморан да брани централне области.

До последњег сукоба између Василија Другог и Самуила дошло је у лето 1014. године. Самуилов војсковођа Несторица био је потучен код Солуна, а сам Самуило доживео је катастрофалан пораз у долини реке Струмице, у утврђеном кланцу Клидион, код планине Беласице, 29. јула 1014. године. Ту су Византинци врло вешто заобишли положаје Самуила и потпуно разбили његову војску. Он се, уз помоћ свога сина Гаврила Радомира, једва спасао и склонио у Прилеп.

Бранећи се од византијске офанзиве, Гаврило Радомир је потукао већи одред византијске војске у брдима око места Струмице. Према хроници Скилице-Кедрена, Василије Други је, у знак одмазде и застрашивања македонских Словена и осталих покорених народа, наредио да се ослепи око

14.000 заробљених војника, а „сваком стотом остави по једно око, како би слепо одвео Самуилу”. Видећи пред собом страшан и до тада невиђен приказ, дубоко потресен судбином својих војника, Самуило је доживео тежак срчани удар, од кога је после два дана умро (6. октобра 1014). Наследио га је син Гаврило Радомир.

Самуило је био одлучан владар и војсковођа. Хроника Скилице-Кедрена бележи да је био „ратоборан и никако није знао да мирује”. Био је добар стратег и еластичан у концепцијама како у нападу, тако и у одбрани. Лично је предводио војску у свим великим акцијама (опсада Ларисе, битка код Трајанове капије, на Сперхеју, на Вардару, у Клидиону). Те квалитете признаје му и писац Кекавмен (11. век), називајући га „изврсним војсковођом”. Поменута хроника истиче његову „разборитост и мудрост”.

На вест о Самуиловој смрти Василије је предузео нов поход. До краја 1014. освојио је Прилеп, Битољ и Штип, а у току следеће године Воден и

Моглен. У то време, како неки извори наводе, Аронов син Јован Владислав, током лова је „из освете” убио је Гаврила Радомира и тако преузео царску круну (јесен 1015). Да би обезбедио своју власт, он је већ идуће године погубио и кнеза Јована Владимира, Самуиловог зета. Василије Други је тек крајем 1017. код Сетине нанео тежи пораз Јовану Владиславу, а почетком наредне године, при опсади Драча, погинуо је и Јован Владислав. Тиме је наговештен и последњи отпор Македонаца. Млада феудална држава нестајала је у страшном расулу. Племство је показало отворену склоност да прихвати византијску власт, а у накнаду за то добије потврду својих ранијих привилегија, византијских чиновна и титула.

Велика држава, на чијем је челу Самуило био око 38 година, пропала је, идући из пораза у пораз, четири године после његове смрти (1018. године). Охридска патријаршија сачувала је своју аутокефалност, директно подређена византијском цару. ■

Битке код Кресија и Поатјеа

ПРЕМОЋ ВАЗДУШНИХ ПРОЈЕКТИЛА

Због наслеђа француске круне, између краљевске енглеске породице Плантагенета и нове француске династије Валоа избио је чувени Стогодишњи рат (1337–1453) Енглеске и Француске, који је завршен поразом Енглеза и тубитком њихових поседа у Француској. У првој фази рата енглеске војсковође су, ипак, поразиле Французе у биткама код Кресија (1346) и Поатјеа (1356. године).

Већ на почетку столетног сукоба Енглеска се на бојном пољу показала агресивнијом. Из године у годину борбе су вођене на француској територији, где су малобројније енглеске трупе стално биле у офанзиви и чешће побеђивале своје ратне противнике. Прва велика енглеска победа била је у поморској

бици на Северном мору близу холандске луке Служ (1340), где је Француска изгубила целу флоту. Едвард Трећи ту победу није могао да искористи јер му је недостајао новац да сакупи и плати јаку сувоземну војску, којом би крунисао победу. Но већ у том окршају догодило се нешто што ће се деценијама после тога, на многобројним

бојним пољима, показати као највеће енглеско тактичко преимућство. Била је то употреба великог броја стрелаца са дугим луковима, чији је борбени учинак, од десет до дванаест стрела у минути, тако проредио посаде француских бродова да је цела армада била поражена и пре него што је дошло



до борбе „прса у прса“ по бродским палубама.

Изузетна вредност енглеских стрелаца дугим луком потврдила се и у другом великом окршају две земље, у бици код градића Креси ан Понтије (1346. године). Енглези су се неочекивано искрцали у Нормандији са око 11.000 војника. Едвардове трупе су се, без икаквог отпора, „разлетеле“ по целом полуострву Котентен, пленећи све што је било од вредности, масакрирајући становништво и палећи насеље за насељем. Крајем јула освојили су и утврђени град Кен, који је тада био већи од сваког енглеског града, сем Лондона. Енглески краљ није имао намеру да напада Париз, јер није имао потребну опсадну технику, већ је одлучио да се помери на север, преко Сене и Соме, одакле је, злу не требало, могао да се повуче ка савезничкој Фландрији. На ту одлуку навеле су га и вести да краљ Филип припрема велику војску за обрачун на бојном пољу.

Знајући да му је одступница сигурна, Едвард Трећи је распоредио своје снаге на благо уздигнутом терену између речице Маје и велике шуме Креси. Центар су држали његови витезови, а крила пешаци и стрелци. Енглези су ту ноћ преспавали на одабраном положају, сврстани у борбене формације, чекајући долазак Француза. И француски краљ Филип био је за-

довољан бројношћу од око 30.000 бораца, од којих су две трећине били витезови оклопници, ношени вером у своју надмоћ у наоружању и ратним вештинама.


Иако је краљ, по савету извиђача, наредио да се војска на прилазу бојишту заустави, сврста и преноћи пре поласка у битку, показало се да толики број ратника, на малом простору, није лако контролисати. Док је претходница покушавала да се заустави, задњи редови су је „гурали“ напред. Када се та необузdana „лавина цвета француског витештва“ нашла на чистини, пред борбеним стројем непријатеља, краљ Филип, немајући куд, наредио је напад, иако су његове снаге улазиле у борбу без икаквог плана, у дану на измаку. У бици која је почела касно поподне енглески стрелци су у густој руљи нападача, на малом простору, имали идеалан циљ. Засувши предње редове Француза „ројевима стрела“ које су косиле и коње и јахаче, блокирали су оне иза њих, који су тврдоглаво срљали напред. Петнаест пута су Французи, током вечери и првог дела ноћи, јуришали уз благу падину и увек их је убиствени фијук стрела заустављао и додавао броју страдалих. Пред поноћ, када је око Филипа остало само шездесетак витезова, а он сам био рањен стрелом у врат, француски краљ при-

знао је пораз и прихватио савет да се повуче.

Тек ујутру, када се густа магла дигла са бојишта, Енглези су видели да је падина пред њима прекривена са више од 10.000 рањених и изгинулих Француза, међу којима је било и око 1.500 витезова и племића и 15 најугледнијих велможа Француске. Едвард је добио битку, која је ушла у анале европске војне историје, јер је представљала прекретницу у начину средњовековног ратовања, доказавши апсолутну предност ваздушног пројектила – стреле из дугог лука, над оклопом и традиционалним витешким оружјем као што су мач, топуз, бодеж и копље.

Тек на интервенцију папе Клемен-та Шестог зараћене стране су закључиле примирје (1348. године). Томе је у великој мери допринела и епидемија куге која је тог лета захватила Француску, а затим и Енглеску. Губици од куге, који су износили око трећину становништва у обе земље, знатно су допринели смиривању страсти с обе стране Ламанша, упркос томе што је Кале, налазећи се у енглеском поседу, био трн у телу Француске.

У августу 1350. Филип од Валоа је умро, а његов син и наследник Жан Други одредили се да конфликт са Енглезима реши преговорима, који су трајали неколико година. У међувремену Едвард Трећи заменио је његов син Едвард, познатији као „Црни принц“ (због црне боје оклопа). У лето 1356. дошло је до новог великог оружаног сукоба, познатог као битка код Поатјеа. Дознавши да су Французи кренули са великом војском према граду Туру, кога су Енглези држали у опсади, Едвард је покушао да се повуче према Бордоу. Пошто су им Французи код Поатјеа, са војском од око 20.000 људи, одсекли одступницу према југу, Енглези су били принуђени да прихвате борбу на терену, који су, ипак, сами изабрали. Користећи опет своје врсне стрелце, успели су да победе бројно надмоћнијег непријатеља, који је изгубио више од 2.500 витезова. Тада је заробљен и француски краљ.



Иако је Жан Други, као сујањ на енглеском двору, уживао сваку почаст, вест о његовом заточењу довела је до „државног растројства“ у Француској. Млади и болешљиви Шарл, који је имао само 18 година, био је скрхан несрећом свог оца и државника и тего-

бама које су се свалиле на његова нејака леђа. На преговорима у Лондону Едвард је за откуп француског краља тражио четири милиона златника, а за своје одрицање од француског престола суверенитет над неколико француских области, које су чиниле трећину

француског краљевства. После свега, према миру у Бретињију (1360), Енглези су се одрекли права на француску круну, али су задржали своје поседе од Нормандије до Гаскоње. Заточени француски краљ откупљен је за три милиона златника. ■

Битка на Марици

ВИСОКА ЦЕНА ОПУШТАЊА


Маричка битка је један од најсудбоноснијих догађаја не само у историји Србије, него и целог Балкана. По неким историчарима, судбоноснији чак и од Косовске битке. У том боју је изгинуо цвет војски две највеће и најјаче српске области у тзв. грчким земљама. На путу преко Тракије и Македоније, према срцу Балкана, Турке више није имао ко да заустави.

После смрти цара Душана, 1355. године, његова држава почела је убрзано да се распада на феудалне обла-

сти. Душанов наследник, деветнаестогодишњи Урош (владао 1355–1371), иако је за очевог живота управљао делом царевине, такозваним српским зе-

мљама, био је недорастао за огромно наследство. Није се показао ни као мудар државник, ни као војсковођа, ни као тактичар. У народном предању за-





то је назван Нејаки Урош. На сабору у Скопљу, априла 1357. године, Урош је, подржан од свештенства и властеле, проглашен за цара.

Српска властела, верна „нејаком“ цару, сматрала се господарем својих области и називала себе „царским пријатељима и савезницима“. И тако је у атмосфери нејединства и несигурности ослабила одбрамбена снага земље. Обласни господари понашали су се као „мали владари“. Ковали су свој новац, наплаћивали царине, „лишавали“ цара његових прихода и права.

Душанова жена царица Јелена владала је у Серској области, ослањајући се на Угљешу (Јована), млађег брата Вукашина Мрњавчевића, који је постао њен савладар, а касније, када је Вукашин проглашен за краља, добио и титулу деспота. Уз цара Уроша, брзо се истакао и Вукашин Мрњавчевић, који се са својим братом први пут помиње 1332. године у одбрани Скадра, током побуне у Зети. Вукашин се од 1350. помиње као жупан прилепског краја, а његов најстарији син Марко од 1361. као посланик цара Уроша у Дубровнику. После повлачења царице Јелене, Угљеша је постао самостални господар Серске области.

Главна брига деспота Угљеше у то време био је сузбијање све опаснијих Турака Османлија, који су већ преотимали градове западно од престонице немоћне Византије. Турци су, поред Дидимотике и Андријанопоља, заузели Једрене и Пловдив. Од Византијског царства остали су само Цариград са околином, Солун и Мореја (Пелопонез). Најзад, Турци су допрли до Серске области, па је њихов сукоб са Угљешом постао неизбежан.

Угљешине припреме за рат биле су војног и дипломатског карактера. Покушавајући да придобије Византију као савезника, најпре је обећао да Цариградској патријаршији призна јурисдикцију над целом својом облашћу. Јавно је критиковао црквену политику цара Душана, одлазио у Свету гору и тамо делио богате поклоне. Но то му није помогло. Истина, византијски цар Јован Пети молио је папу,

Млетачку републику и Мађарску да му пруже помоћ, али је то било узалуд. Разједињена Европа, и сама у међусобном трвењу, није била свесна турске опасности. За то време турски одреди су продирали на север, скретали у Серску област и према Атосу, где су се налазили богати светогорски манастири.

Борбе са све бројнијим и агресивнијим Турцима исцрпљивале су Угљешине снаге. Видевши да од заједничке акције Срба, Бугара и Византинаца нема ништа, деспот Угљеша је, на крају, одлучио да у помоћ позове брата Вукашина Мрњавчевића, с којим је био у добрим односима. Добивши братовљев позив, Вукашин је, са војском прикупљеном за напад на Николу Алтомановића, кренуо према Серу, остављајући сина Марка да у његовом одсуству управља „државом“.

Вукашин и Угљеша су с војском из својих области, по неким изворима око 50.000 људи, успели да продру дубоко у турску територију и приближе се њиховој престоници Једрене. Вукашинова војска кретала се долином Марице, а Угљешина преко планине Родопа. Браћа су се састала код Черномена. Ту, на реци Марици, у шумовитом крају Черномена (сада Чимерна), уморне војске су заноћиле без довољног обезбеђења. Турци, који су будно пратили њихово кретање, под плаштом понуде преговора о трајнијем миру, добро су осмотрили њихов распоред, смештај и слабости у обезбеђењу. На основу тога донели су одлуку да у мрклој ноћи, на непознатом терену, изврше изненадни напад са свих страна.

Нема историјских података колико је трајала ова кобна битка. Према народном предању, уморна војска браће Мрњачевић је ноћу 25/26. септембра 1371. године „чврсто спавала“. Турци су их изненада опколили, побили њихове слабе страже, одрешили коње и натерали их у бекство, а војску у олујној ноћи збунили изненадним нападима и ратним поклицима. Избезумљена и сањива војска падала је под турским сабљама и јатаганима, а многи су се подавили у реци Марици.

На Марици су погинула браћа Вукашин и Угљеша, а њихова војска је уништена. Неки турски писци, да би што више омаловажили Србе, наводе да је било само 8.000 Турака. Извесно је да је Турке предводио њихов искусни војсковођа Евренос-бег (негде се помиње Лале Шахин). Српска погибија на Марици била је страховита, најбезглавија у целој њеној историји. Место страдања српске војске и данас се зове Срб-синдиги, тј. српска погибија.

Битка на Марици је један од најсудбоноснијих догађаја не само у историји Срба, него и целог Балкана. По неким историчарима, чак судбоноснија од Косовске битке. У том боју изгинуо је цвет војски две највеће и најјаче области у тзв. грчким земљама. На путу преко Тракије и Македоније, према срцу Балкана, Турке више није имао ко да заустави. То што они нису одмах „уновчили“ победу на Марици треба захвалити стицају насталих околности. Султан Мурат Први је тада највећи део своје војске ангажовао за ратове у Малој Азији. Неки кажу, можда није ни био свестан од коликог је значаја била њихова победа над Србима.

Било како било, у Маричкој бици Турци су неочекивано лако сломили свог војнички најопаснијег противника на Балкану. Пут за њихова даља освајања био је отворен све до Мораве и Неретве. Српске области, некада моћне царевине, морале су да траже помоћ других држава за свој опстанак, или пак да приме турско вазалство, што је у прво време био случај са областима у Македонији (Дејановићи, Мрњавчевићи), које су прве биле изложене турским ударима.

Српски пораз на Марици први су искористили Византинци, чија је војска још у новембру те године, предвођена деспотом Манојлом Палеологом, солунским намесником, а касније византијским царем, ушла у Серску област и прикључила је Византији.

У годину пораза на Марици пада и смрт цара Уроша (2. или 4. децембра). Његовом смрћу изумрла је мушка линија светородне лозе Немањића. ■

Битка код Аустерлица

ТРОЦАРСКА БИТКА

Према оценама већег броја војних историчара, Аустерлиц се сматра једном од највећих Наполеонових победа. Ту је он доказао „ненадмашни ратнички гениј”. Иако су грешке савезника биле узрок њиховог великог пораза, ипак су Наполеонова проницљивост, стрпљивост и одлучност којом је задао уништавајући удар достојни сваког „војничког дивљења”. Аустерлиц је био чудо стратегије, па ће се изучавати док год буде ратова.

Крајем новембра 1805. године на простору Оломуца, у Чешкој, налазило се око 85.000 Руса, а код Часлава 15.000 Аустријанаца. Наполеон је у то време око Брна имао 65.000 војника (Четврти и Пети корпус, гарда и коњица), које је могао ојачати Првим корпусом стационараним у Јихлави, Осмим корпусом смештеним у Бечу и Трећим корпусом из Братиславе. Остале Наполеонове снаге биле су оријентисане према 80.000 Аустријанаца, који су из Италије и Тирола упућени у западну Мађарску.

Цар Александар Први, који је командовао руском војском, проценио је да су француске снаге „доста растурене, заморене и слабе”, па је донео одлуку да их нападне не чекајући пристизање појачања из Русије и савезничких

снага из Италије и Тирола. Наполеону, који је „уживао” да противнике појединачно туче, годила је таква руска одлука. За сваки случај, предузео је и неке мере да би „примамии” Александра да га нападне.

Савезници, Русија и Аустрија, планирали су да изврше обухват француског десног крила и бока, да га одвоје од Беча и одбаце на Пруску, која ће тада, како су процењивали, ступити у рат против Наполеона. Према том плану, покрети савезничких снага отпочели су 27. новембра у пет нападних колона. Главне снаге (1, 2. и 3. колона), под командом Буксхевдена, наступале су ка линији Телниц – Соколниц; 4. колона, под Кутузовим, кретала се ка Кобелинцу, а 5. колона, под Багратионом, ка Бозеницу, са задатком да на линији Бозениц–Крух задржава нападе Фран-

цуза, а у погодном тренутку пређе у напад. Крећући се споро и неорганизовано, савезници су стигли пред Аустерлиц, место источно од Брна, тек 1. децембра, прешавши за пет дана само 70 километара.

Када је сазнао за покрете савезника Наполеон је наредио Првом и Трећем корпусу да одмах крену ка Брну, како би учествовали у предстојећој бици. Да би савезнике што више заваљао, напустио је јаке положаје на Праценским висовима. Генералима који су га саветовали да то не чини рекао је: „Кад бих хтео непријатеља да спречим да пређе, ја бих се овде поставио, али то би била само обична битка. Међутим, ако повучем своје десно крило, заламајући га ка Брну, а Руси напусте ове висове, па макар их било и 300.000, они ће бити изненађени и неизбежно сатрвени”.

Битка код Аустерлица отпочела је 2. децембра у 7 часова, нападом три савезничке колоне на десно крило Француза. После трочасовне тешке борбе савезници су одбацили дивизију Четвртог корпуса, коју су у критичној ситуацији прихватили први пристигли ешелони Трећег корпуса. Напад савезничке 4. колоне ка Кобелинцу отпочео је касније, јер ју је Кутузов задржао на Праценским висовима, уочавајући њихов значај. Супротно развоју ситуације, Кутузов је, на изричито царско наређење, напустио Праценске висове и кренуо у напад. Напуштање ових висова било је као наручено за Наполеона. Ценећи то као најповољни-



ји моменат за прелазак у противудар, наредио је Четвртом корпусу да пређе у напад и заузме висове. Напад је у потпуности успео. Сви покушаји Кутузова да поврати Праценске висове остали су без успеха.

Да би што боље искористио остварени успех на центру и тукао раздвојене савезничке снаге, Наполеон је наредио Четвртом корпусу да енергично нападне бок и позадину савезничког левог крила у правцу Аујезда, а Трећем корпусу да му садејствује нападом с фронта. Истовремено је активирао Први корпус и коњицу у правцу Блажавице, да ударом у бок и позадину, у садејству са Петим корпусом са фронта, разбију десно крило савезника.

Напад се развијао „школски“. Избивши на простор Аујезда, Четврти корпус пресекао је одступницу савезничкој левокрилној групи на исток и приморао је да одступи ка југу, преко залеђеног Сачанског језера. Затим је снажним дејством француских топова

разбијена дебела ледена површина језера, па је у хладној води смрт нашло око 20.000 руских и аустријских војника. Док се ова драма одвијала, деснокрилна савезничка група, уз велике губитке, одбачена је према Аустерлицу. Тиме је битка била завршена.

Иако Наполеон због опште ситуације на ратишту, а понајвише због аустријских снага у Мађарској, није предузео одлучније гоњење разбијених савезничких снага, ипак су размере његове победе биле огромне. Савезници су изгубили 27.000 људи и 160 топова, док су Французи имали свега 1.305 погинулих и неколико хиљада рањених.

Према оценама већег броја војних историчара, Аустерлиц се сматра једном од највећих Наполеонових победа. Ту је он доказао „ненадмашни ратнички гениј“. Иако су грешке савезника биле узрок њиховог великог пораза, ипак су Наполеонова проницљивост, стрпљивост и одлучност којом је задао уништавајући удар достојни сваког

„војничког дивљења“. Аустерлиц је био чудо стратегије, па ће се изучавати док год буде ратова.

Након пораза код Аустерлица Руси су се повукли у Пољску, а Наполеон је заузео Беч и знатно учврстио свој положај у Европи. У насталој ситуацији Аустрија је иступила из коалиције и 26. децембра 1805. године у Пожуну (Братислава) закључила врло неповољан мир са Француском. Заправо, она је избачена из Италије и Немачке, чији је господар постала Француска. Признавајући Наполеона за краља Италије, Аустрија му је уступила и неке јужнословенске области – Истру (без Трста) и Далмацију.

Тако се завршила чувена битка удружених аустро-руских трупа против војске Наполеона. У историји је тај ратни сукоб познат и под именом „троцарска битка“, јер су у њој учествовале војне снаге трију царава – руског цара Александра Првог, аустријског цара Фрање Другог и „цара Француза“ Наполеона Првог Бонапарте. ■

Бородинска битка

ПРВИ НАПОЛЕОНОВ НЕУСПЕХ

Битка код Бородина остала је тактички нерешена. У стварности, она је била чисто фронталан, суров судар снага, па због тога спада у најкрвавије битке ратне историје. У њој је за један дан пало 93.000 људи, међу којима и 47 генерала. То је, по признању самог Наполеона, била најстрашнија од свих његових битка, „у којој су се Французи показали достојни да извојују победу, а Руси да остану непобеђени“.

Полоход Наполеона Првог Бонапарте (1769–1821) на Русију, 1812. године, настао је као природна последица освајачких тежњи француске буржоазије и Наполеонових претензија на владавину светом. Рат против Русије поведен је с циљем да се заузимањем балтичких и црноморских обала затворе главни канали којима је пристизала енглеска роба у земље Европе, учврсти систем континенталне блокаде и на тај начин сломи Енглеска.

Пошто је постигао неколико значајних победа над својим противницима, Аустријом и Пруском, француски војсковођа је изјавио: „Кроз пет година бићу господар света. Остала је још само Русија, али ћу и њу смрвити“. За тај рат Наполеон је, крајем 1810. године, започео припреме, по обиму и величини до тада непознате у историји ратова. На челу такозване „Велике армије“ од око 570.000 војника прешао је реку Њемен 23/24. јуна 1812. и напао Русију без објаве рата. Рачунао је да ће у року од само двадесет дана

покорити народ који је, у ратовима од 1805. до 1812. године, подоста научио о ратовању и коришћењу огромне територије за извођење великих стратегијских маневара по дубини.

Руске снаге, бројчано знатно слабије (свега 240.000 војника), отпочеле су повлачење у дубину своје територије, настојећи да избегну отворене сукобе. Таква тактика тадашњих руских војсковођа изазвала је огромно незадовољство, па је руски цар био приморан да за врховног команданта свих руских армија постави раније



прослављеног војсковођу Михаила Иларионовича-Кутузова (1745–1813), старца од 67 година, омиљеног у војсци и народу, али не и на двору.

Сви су очекивали да ће тај искусни војсковођа, ученик и саборац великог Суворова, учинити крај руском повлачењу и предузети одлучну офанзиву против Наполеона. Но, није било тако. Кад је 29. августа примио команду у Царевом Зајмишћу, Кутузов је, на изненађење свих, наредио опште повлачење ка Москви, убеђен да при постојећем односу снага не може тући Наполеона. Ипак, под јаким притиском јавног мњења, и сам свестан да би напуштање Москве без борбе негативно утицало на морал руске војске и народа, одлучио је да прими битку пред Москвом, код села Бородина.

За ту битку Кутузов је распоредио своје снаге (око 117.000 војника и 640 топова) на десној обали реке Колоче,

са тежиштем на центру, у захвату новог Смоленског пута. Паралелно руском фронту, Наполеон је развио своје снаге (око 130.000 војника и 587 топова), са веома израженим тежиштем на десном крилу. У таквом распореду и с таквим односом снага, битка је отпочела у зору 7. септембра. Најтеже борбе вођене су око Семјоновских утврђених редута. Одлучан да овлада тим утврђењима, Наполеон је концентрисао удар 400 топова, да би после артиљеријске припреме општим јуришем заузео редуте. Пошто је прозreo намеру Француза, Кутузов је извршио „противприпрему из 300 топова“ и општим јуришем предухитрио Французе. Но Французи су ипак наставили нападе и око поднева успели да заузму Семјоновске редуте. Непосредно пре тога Кутузов је, делом коњичких снага, напао француско лево крило у бок и на тај начин спречио њихову резерву да

искористи велику пометњу у руској војсци, насталу услед пада Семјоновских редута и погибије команданта Друге армије Багратиона.

Падом Семјоновских редута тежиште борби пренето је на центар, на такозвану Батерију Рајевског. После неколико узастопних јуриша Французи су, око 15 часова, овладали и тим утврђењима, али нису могли даље. До мрака се оглашавала још само артиљеријска ватра. Услед огромних губитака (Руси 43.000, а Французи 50.000 војника), ниједна страна није била спремна да предузме нове одлучне акције. Наполеон није дозволио употребу своје гарде, рекавши генералима: „Нећу да допустим уништење моје гарде на 3.000 километара од Француске... Не ризикује се своја последња резерва“.

Битка код Бородина остала је тактички нерешена. У стварности, она је била чисто фронталан, суров судар

снага, па због тога спада у најкрвавије битке ратне историје. У њој је за један дан пало укупно 93.000 људи, међу којима и 47 генерала. То је, по признању самог Наполеона, била најстрашнија од свих његових битака, „у којој су се Французи показали достојни да извојују победу, а Руси да остану непобеђени“.

Када је обавештен о губицима, а знајући да Наполеон није утрошио своју резерву, Кутузов је, 8. септембра, наредио својим трупам да се повлаче ка Москви, унапред решен да је напусти без борбе, како би сачувао преполовљену војску. Био је свестан да рат, упркос губитку престонице, није изгубљен све док постоји војска. Са својом војском, која је кроз Москву одступала ка Тарутину, повлачило се и становништво. Руске заштитнице на-

пустиле су 14. септембра Москву, у којој су истог дана ушле француске претходнице. Пуста Москва, скоро сва у пламену, деловала је аветињски на француску војску и Наполеона.

Стратегијом Кутузова и развојем народног партизанског рата у Русији, Наполеон је доведен у веома тешку ситуацију. Његове снаге, које су тада бројале око 213.000 људи, биле су развучене на великом простору од Брестлитовска до Москве, под сталним нападима партизана, козака и регуларних руских трупа. Деморалисане глађу и бројним оскудицама, француске трупе претварале су се у банде гнусних пљачкаша и насилника. Пошто није било изгледа да се тако тешка ситуација поправи, Наполеон је 19. октобра отпочео повлачење из Москве, преко Калуге, за Смоленск.

Кутузов је проценио да за коначну победу над Наполеоном није потребна нова битка, слична оној код Бородина, у којој би „руска војска могла сагорети“ без стварне потребе, већ да је корисније организовано и енергично гоњење без „ризика и великих жртава“. Судбина „Велике армије“ била је запечаћена. Притисак руске војске на свим правцима и на огромном простору, уз јаке мразеве са температуром од минус 30 степени, немилице су косили изгладнеле, заморене и слабо одевене француске војнике. Остаци остатака „Велике армије“, по неким подацима око 1.500 војника способних за борбу, прешли су 14. децембра Њемен код Ковна. Био је то неславан крај Наполеоновог похода на Русију и његов први неуспех. ■

Битка на Марни

СТРАТЕГИЈСКО ЧУДО

Битка на Марни представља прекретницу у току Првог светског рата. Немачки ратни и почетни операцијски план доживео је слом, па је она била приморана да настави оно што је настојала да избегне – дуготрајан рат на два фронта. Пропао је план о муњевитом рату и победи.

По окончању граничних битка са Французима, у освит Првог светског рата, немачка Врховна команда је, на

основу извештаја својих армија о „победоносним биткама“ и „паничном одступању“ француске војске 1914. године, закључила да је Француска тако

„жестоко потучена“, да део немачких снага слободно може да се пребаци на Источни фронт, за ојачање 8. армије, док се на Западном фронту може пре-





ћи у „енергично наступање“ према Паризу. Тако је дошло до Битке на Марни, једне од највећих у току Првог светског рата.

Марна је река у Француској, десна притока Сене. Ту су француске трупе, којима је командовао маршал Жофр, у седмодневној борби, од 5. до 12. септембра 1914. године, крајњим напором зауставиле продор Немаца. Француске армије су извеле одступни марш-маневар у духу одлуке Врховне команде. Шеста армија се извукла из додира са немачком 1. армијом и заузела положаје на североисточном сектору Париза, Енглези су се повукли иза реке Марне источно од Париза, Пета армија се зауставила иза Пти Морена, остајући и даље у додиру са немачком 1. и 2. армијом, новоформирана 9. армија налазила се на линији Сезан–Сомсу, 4. армија је водила борбе са немачком 4. армијом код Ревинија, 2. армија је била у висини Нансија, а 1. армија на Вогезима. Положај француских армија био је, углавном, стабилизован. Више није претила непосредна опасност од обухвата, а армије су добиле извесну слободу маневра.

Ситуација код немачких снага тада није била повољна. Командант 1. армије Клок није извршио Молткеово наређење да се врати преко Марне и „окрене фронт према Паризу“, већ је у току 5. септембра продужио надирање ка Сени, сматрајући да нема непосредне опасности од удара Француза из правца Париза. Битка је отпочела 6. септембра и већ наредног дана добила на интензитету. Ипак, током прва два дана ни једна ни друга страна нису забележиле значајнији успех.

Увече 8. септембра Жофр је донео одлуку да „развије немачко крајње десно крило“, па је наредио: 6. армији да одбраном веже немачке снаге пред собом; Енглезима да пређу Марну и ударе у бок и позадину немачких снага на Урку; 5. армији да једним одредом штити бок Енглеза, десним крилом помаже дејство 9. армије, а главнином нападне немачке снаге и одбаци их преко Марне.

Четвртог дана битке (9. септембра) 6. армија је под тешким ударцима

главних снага немачке 1. армије постепено одступала повијајући се ка југу, док су Енглези тога дана брже напредовали и око поднева избили на Марну, а онда десним крилом и центром прешли њену обалу. Француска 5. армија је својим левим крилом такође избила на Марну, али је реку прешао само њен Коњички корпус, док је 9. армија тога дана била у изузетно тешкој ситуацији. Њено десно крило и центар били су одбачени енергичним дејством ојачане немачке 3. армије. У недостатку резерви, око 12 часова, када је ситуација била критична, Фош је наредио да „трупе крајњим напорима, уз масовно пожртвовање, издрже до победе која непосредно предстоји“.

Гледано у целини, немачке снаге налазиле су се у веома неповољној ситуацији. Један део јединица одступао је оптерећен огромном масом рањеника, а други део је био захваћен паником при појављивању француских авиона. Одмах по пристизању вести да су Енглези прешли Марну, Клок је самоиницијативно одлучио да „обустави нападе и да одступи“. Повлачење 1. армије отпочело је ноћу 9/10. септембра. Савезници ни овога пута нису уочили настале „бреше“, а још мање да су отпочеле ужурбане припреме за повлачење немачке 1. и 2. армије. За идући дан Жофр је својим армијама дао саввим ограничене задатке, очекујући тешке борбе на обема обалама Урка, до којих није ни дошло. Изненадно повлачење Немаца збунило је Французе. За њих је то било толико неочекивано да су га назвали „чудом на Марни“. Изненађени Жофр је тек после подне 10. септембра наредио почетак гоњења немачких трупа. У исто време Молтке је наредио повлачење 1, 2, 3. и 4. армије. Због врло спорог и бојажљивог гоњења Французи нигде нису успели да сустигну и јаче притисну главнине немачких армија. Како се то код Немаца обично догађа, због неуспеха у операцији Молтке је већ 14. септембра смењен, а на његово место постављен је генерал Фалкенхајм.

У Бици на Марни, која се водила на фронту од око 280 км, савезници су употребили око 55 дивизија и око

3.000 топова, а Немци 51 дивизију и 3.364 топа. Бројни однос снага био је 986.000 према 900.000, у корист савезника. Идеја битке зачела се у француској Врховној команди у време завршетка граничних борби, а сам план битке донет је кад се сазнало за скретање немачке 1. армије источно од Париза, кад је положај француских армија био стабилизован. Битка је за Французе била планска и у целини нападна, а за Немце наметнута. У току прва три дана битке, немачка врховна команда није испољила значајнији утицај на своје армије. Командант 1. армије генерал Кларк радио је према свом нахођењу, често и супротно наређењу Врховне команде. Његова одлука да пребаци целу 1. армију на Урк за напад на француску 6. армију, када је Врховна команда тежила да „пробије француски центар“, прелази све оквире дозвољене иницијативе, а у датим условима била крајње нерационална. Због спровођења те одлуке настала је бреша између 1. и 2. армије, која је значила велику опасност за читав немачки стратегијски распоред.

Битку нису решили тактички успеси или неуспеси. Она је тактички остала нерешена, а добијена је, односно изгубљена, у оперативно-стратегијским размерама. Главни разлог немачког пораза на Марни је у нескладу између оперативне идеје и употребљених снага. За успех Француза, сем велике храбрости и упорности трупа, велика заслуга припада вишем командовању, а нарочито генералу Жофру. Он је био стално на фронту и пратио рад потчињених штабова, док се Молтке налазио на стотине километара од фронта, препустивши иницијативу својим командантима. Французи су превазишли Немце у употреби артиљерије. Дејствујући са заклоњених, добро изграђених и маскираних ватрених положаја, француска артиљерија је успешно припремала и подржавала нападе сопствене и одбијала нападе противникове пешадије. У тој бици Французи су први пут искористили део своје авијације за коректуру артиљеријске ватре. ■

Битка код Вердена

НЕВИЋЕНИ АРТИЉЕРИЈСКИ ДВОБОЈ

Битка код Вердена је изразито изнуравајућа битка. Њена главна одлика је артиљеријски двобој сурове жестине. Под ударима граната најразноврснијих калибара нестајали су ровови, насеља, шуме, дебеле зидине форова. Од 95 дивизија, колико су имали Французи, кроз верденски пакао прошло је 66, док су Немци кроз битку „провели“ 44 дивизије. Смене јединица биле су врло честе, пошто су и најбоље трупе, под страховитим дејством артиљерије и великих губитака, брзо губиле морал.

Код Вердена, града на реци Мези, у североисточној Француској, одиграла се 1916. године једна од најкрвавијих битака Првог светског рата.

Ценећи Верден као „тврђаву и важну стратегијску тачку“, Немци су настојали да га заузму по сваку цену, док су га Французи бранили с највећом упорношћу.

Немачка врховна команда, заједно са командом Пете армије, којој је поверено извођење операције, направила је детаљан план за напад на тај град. Према том плану требало је





известити три узастопна удара са циљем да се што пре овлада линијом село Боман – гребен југозападно од с. Орна, француске снаге одбаце на реку Мезу и пресече одступање Француза преко те реке. Припреме су отпочеле у највећој тајности још током јануара 1916. године. Осамнаест најбољих дивизија увежбавано је на специјалним полигонима у позадини, а око 1.400 артиљеријских оруђа, углавном великог калибра, довучено је ноћу на раније припремљене ватрене положаје. Сем тога, у близини Вердена чекало је 256 авиона.

И поред свих мера тајности Французи су сазнали за немачке припреме и пристизање јаких снага на сектор Вердена. Но, заварани општим „демонстрацијама силе“ на другим деловима фронта, нису били убеђени да ће на тај град бити усмерен главни удар, па су врло мало учинили за јачање његове одбране.

Напад је отпочео 21. фебруара 1916. ујутро, после снажне деветочасовне артиљеријске припреме која је, по ефекту дејства, надмашила све до тадашње. Око 17 часова, на фронту од само 12 километара, кренула су у напад три немачка корпуса. Испред главнине кретале су се јаке патроле од по 50 људи, које су имале задатак да открију непорушена жаришта отпора. За њима је наступао први талас гренадира (журишна пешадија) са доста ручних бомби, а онда је кренуо други талас наоружан новим оружјем – пламенобацачима.

Немци су применили тактику „артиљерија осваја, а пешадија поседује“, која се сводила на изнуравање противника. Артиљерија је крчила пут пешадији, избацивши за два дана око два милиона зрна. Када је 24. фебруара пао и други француски положај, ситуација је постала критична. Командант Централне групе армија помишљао је да напусти десну обалу Мезе, али маршал Жозеф Жофр то није дозволио. На угрожени део фронта упутио је нове корпусе и ге-

нерала Петена, коме је поверио одбрану Вердена.

Енергично настављајући нападе, Немци су 25. фебруара заузели утврђење Дуомон и још неколико важних објеката. Командант немачке Пете армије веровао је да се налази пред потпуним успехом. Но, преварио се. По пристизању француских појачања, отпор је растао. Немци су од 26. фебруара до 4. марта само незнатно напредовали. Ни у новом нападу, дуж обе обале Мезе (10. марта), нису имали већег успеха.

Током маја настављене су тешке изнуравајуће борбе, а 2. јуна Немци су напали утврђење Во, које је у претходном тромесечном бомбардовању гранатама било готово уништено. Његова малобројна посада, лишена везе са осталим јединицама, без довољно муниције и воде, пружала је снажан отпор. Када је пао надземни део утврђења, отпор је настављен под земљом. По тамним ходницима и галеријама подизане су барикаде и продужавана је борба ручним бомбама, митраљезима и пламенобацачима. Пет дана и ноћи водила се натчовечанска борба у којој су до смрти изморени браниоци прекинули отпор тек 7. јуна, када су остали без воде и муниције. По паду утврђења Во, Немци су са 19 пешадијских пукова извршили напад на утврђење Сувил, али ни уз велике жртве нису успели да га заузму.

После тога немачки напади су малаксавали. Расположиве резерве требало је слати на Исток, против Брусилова, који је још 4. јуна кренуо у офанзиву, а затим и на Сому, где су Англо-Французи, почев од 1. јула, упорно нападали пуних пет месеци. На сектору Вердена борбе су продужене све до пред крај године. Генерал Нивел, нови командант француске Друге армије, извео је неколико напада у циљу враћања утврђења Во и Дуомон. И док је Дуомон ослобођен након петочасовне борбе, Во је у француске руке враћен тек 2. новембра, после тешких борби и великих жртава.

Битка код Вердена је изразита изнуравајућа битка. Њена главна одлика је артиљеријски двобој невиђене жестине. Под ударима граната најразноврснијих калибара нестајали су ровови, насеља, шуме, дебеле зидине форова. Од 95 дивизија, колико су имали Французи, кроз верденски пакао прошло је 66, док су Немци кроз битку „провели“ 44 дивизије. Смене јединица биле су врло честе, пошто су и најбоље трупе, под страховитим дејством артиљерије и великих губитака, брзо губиле морал.

Верденска битка је карактеристична и по великој улози транспорта, па Французи имају обичај да кажу да су „аутомобили спасили Верден“. И заиста, на хиљаде аутомобила, без застоја, довозили су на фронт огромне количине ратног материјала и људи. Само у току јула на релацији Бар ле Дик – Верден саобраћало је 11.500 аутомобила, тако да је сваких 14, а некад и сваких пет секунди, пролазило једно возило.

У Верденској бици први пут су учествовале јаче снаге авијације. Немци су у почетку имали 256, а Французи свега 40 авиона. Током трајања битке однос се изједначавао, па су Французи, захваљујући бољим техничким особинама својих нових авиона, на крају изборили и превласт у ваздуху. По француским подацима, они су до краја рата оборили око сто немачких авиона.

С разлогом, ова битка често се назива „верденском кланицом“, јер су обе стране имале по пола милиона жртава, од тога већи део мртвих. Иако су Французи можда изгубили нешто више, ипак је Верденска битка била њихова велика победа. Својим храбрим и јуначким отпором под Верденом, а онда нападима на Сому, Французи су на најбољи начин доказали генералу Ерику Фалкенхајну да Француска није „на ивици издржљивости“, како је он оценио, већ веома снажан и живав противник. ■

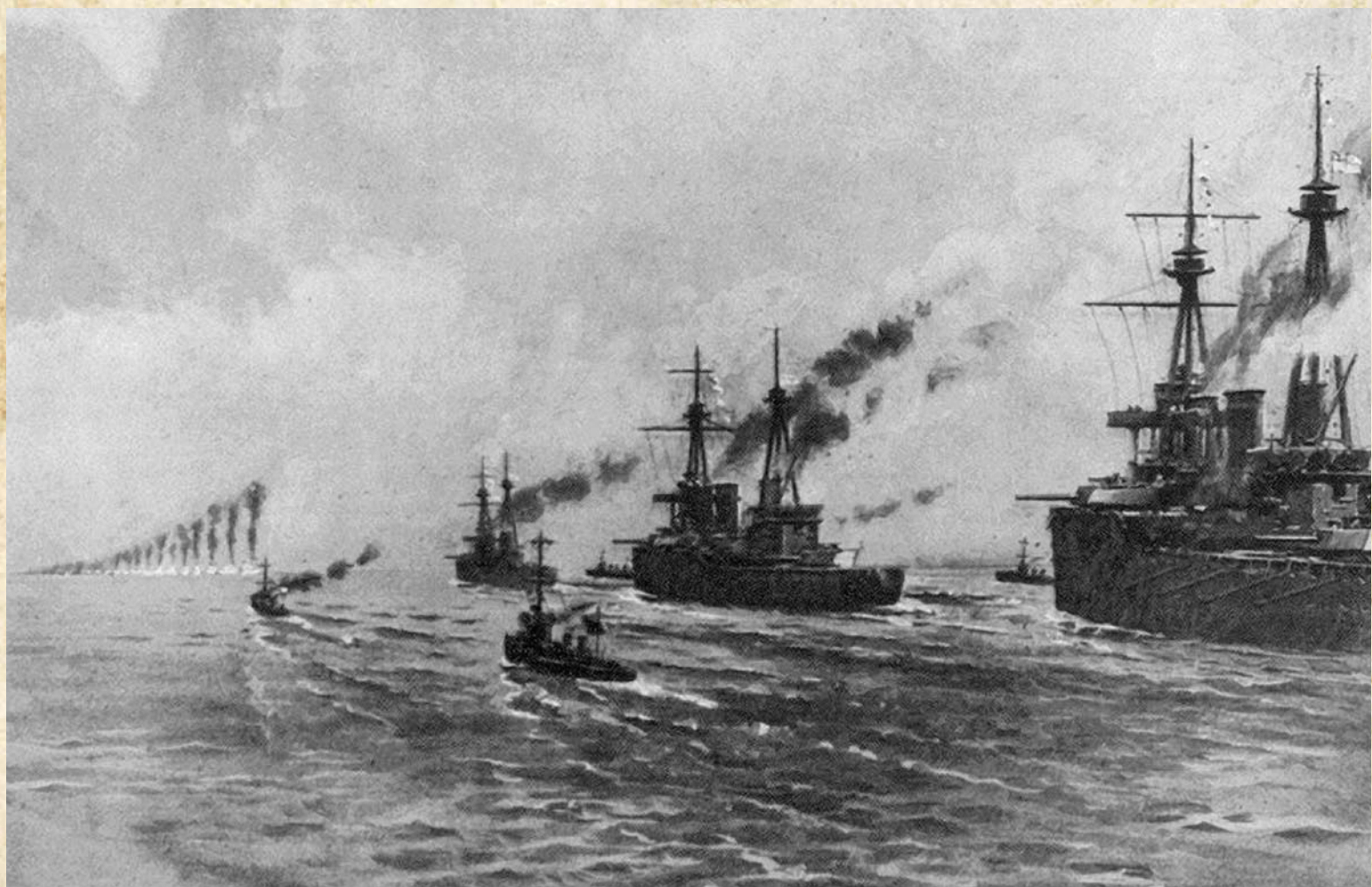
НАЈВЕЋА ПОМОРСКА БИТКА

Битка код Јиланда (Данска), највећа у историји поморског ратовања, али и последња велика битка на уском бојишту, трајала је два дана – 31. маја и 1. јуна 1916. године, а у њој је учествовало око 240 бродова. Британци су имали 28 бојних бродова, 17 бојних и оклопних крсташа, 26 крстарица, 77 разарача и по један носач хидроавиона и минопологач, док су Немци располагали са 22 бојна брода, пет бојних крсташа, 11 крстарица и 60 разарача. Британска главнина имала је 264 топа калибра од 305 mm до 381 mm, а немачка 200 топова калибра од 280 mm до 305 mm. Сем тога, бродови британске флоте били су, у просеку, два до три чвора бржи од немачких. Очигледно, надмоћност је била на страни Британаца.

Почетни успеси на Северном мору подстакли су Немце да наставе офанзиву и туку британску Велику флоту.

Због тога је командант Флоте отвореног мора (адмирал Шер) за другу половину маја 1916. године планирао офанзивну операцију великих разме-

ра. Требало је 17. маја немачки бојни крсташ да бомбардују луку Сандерленд и „навуку“ део британске флоте на своју главнину.



За успех операције било је значајно да се у исто време на мору не налазе главне снаге британске флоте. У акцији је учествовало и 17 подморница, које су по плану поставиле заседе пред противниковим базама и имале задатак да полажу мине, извештавају о покретима британских снага и врше нападе на оне бродове који би напустили базе. Но због неисправности на неким бродовима, извршење операције одгођено је за крај маја. А онда, 30. маја, због лоших временских услова, адмирал Шер је одлучио да изведе „алтернативни план“. Уместо на Сандерленд, немачки бојни крсташи требало је да нападну британске патроле и трговачке бродове западно од Јиланда и код југозападне обале Норвешке, па тако увуку делове британске флоте под удар немачке главнине.

Немачке извиђачке снаге испловиле су у 2 сата 31. маја из ушћа реке Јаде, а 50 минута касније испловила је и главнина Флоте отвореног мора. Истовремено, командант британске Велике флоте (адмирал Целикоу) планирао је испловљавање флоте 2. јуна у правцу Категата. Циљ му је био да „навуче“ немачку флоту на отворено море, где би била „приморана на битку са Британцима“.

Пре него што је операција изведена, британски Адмиралитет је открио концентрацију немачких подморница у Северном мору и присуство јединица немачке флоте у заливу Јаде. Адмиралу Целикоу је наређено да исплови са Великом флотом и прикупи је источно од шкотске обале. Тако су делови британске флоте испловили четири часа пре него што су први немачки бродови напустили ушће Јаде.

Немачка подморница У-32 осморила је 31. маја британске бојне крсташе и послала извештај адмиралу Шеру. Не прихватајући то озбиљно, Шер је наставио пловидбу у северном курсу. На другој страни, ни Британци нису имали прецизне податке

о положају немачке флоте. Њих је обмануло Шерово лукавство, јер је немачки адмирал заменио позивни сигнал свог адмиралског брода са једним лучким стражарским бродом. Целикоу је јављено „да не очекује сусрет са главном немачке флоте“. Тако су се обе флоте нашле на отвореном мору, без праве представе о противнику.

Битка код Јиланда трајала је два дана – 31. маја и 1. јуна 1916. године, а у њој је учествовало око 240 бродова. Британци су имали 28 бојних бродова, 17 бојних и оклопних крсташа, 26 крстарица, 77 разарача и по један носач хидроавиона и минополагач. Насупрот њима, Немци су располагали са 22 бојна брода, пет бојних крсташа, 11 крстарица и 60 разарача. Британска главнина имала је 264 топа калибра од 305 до 381 mm, док је немачка имала 200 топова калибра од 280 до 305 mm. Сем тога, британска флота, као целина, била је бржа 2–3 чвора од немачке. Очигледно, надмоћност је била на страни Британаца.

Битка је отпочела изненада, када су британски и немачки бојни крсташи „дошли у видик“. Немачки бродови отворили су ватру са 15.000 m, а минут касније то су учинили и британски. Немци су у првим минутима остварили више погодака и потопили два бојна крсташа. Након тога обе стране послале су разараче у торпедни напад и свака од њих изгубила је по два брода. С обзиром на предност британских бродова, Немци су се нашли у критичном положају. Шер је оценио да се на бојишту налазе јаче снаге Велике флоте и наредио „једновремени окрет за 180 степени, под заштитом димне завесе коју су положили разарачи“. Тај смели и ризични маневар извршен је веома успешно за непуну четири минута. Само захваљујући тој смелој одлуци и слабој видљивости немачка флота је „прекинула контакт“ и повукла се у западном правцу.

А онда, уместо да плови према западу и избегава сваки контакт са противником, адмирал Шер је начинио велику грешку. Наредио је „окрет“ и пловио право у сусрет Великој флоти, излажући чело својих снага обухватном нападу. Тако је поново отпочео артиљеријски бој. Британци су шест минута тукли противника артиљеријском ватром са даљине од 7 до 13 km. Већи број немачких тешких бродова је оштећен, па је њихова ватра остварена са мањим ефектом. На крају, Шер се по трећи пут окренуо са главнином својих снага и дефинитивно је извукао из борбе. Тако је постепено укинута борбени контакт између главнина флота.

После жестоких дводневних борби Британци су изгубили 14 бродова (шест тешких и осам лакших) и 6.097 људи, а Немци 11 бродова (два тешка и девет лакших) и 2.500 људи. Британски губици у људству били су тежи, јер су три бојна крсташа потонула са скоро читавом посадом. Из тога би се могло закључити да је немачка флота однела победу. Но, није било тако. Снажнија британска флота лакше је поднела ове губитке. Немци нису успели овом битком да измене однос снага на мору, нити да утичу на даљи ток ратних операција.

Тако је завршила највећа поморска битка Првог светског рата, уједно први и једини сукоб главнина британске и немачке флоте. Остаје чињеница да је британска флота остварила стратегијску победу, иако су се немачки бродови и опрема показали бољим од британских, а немачко људство у појединим елементима било је боље увежбано. Ватра са бојних бродова била је готово подједнако ефикасна. Око 296 британских топова калибра изнад 280 mm постигло је 110 погодака, а 200 немачких 80 погодака. Немачки разарачи су од 100 лансирања постигли три, а британски од 75 лансирања седам погодака. ■

КАД СУ ЉУДИ БИЛИ ТОПОВСКО МЕСО

У нападу енглеских снага на утврђене немачке положаје на реци Соми 15. септембра 1916. године употребљено је ново ратно средство – тенк. Изненадна појава 18 тенкова изазвала је поражавајући утисак на браниоца, па су Енглези тог дана продрли још два километра на фронту од 18 километара и при томе заробили више од 4.000 Немаца. То је био највећи успех који је у току једног дана постигнут у петомесечној бици.

Битка на Соми, која се одвијала у другој половини 1916. на Западном фронту, спада у најтеже и најкрвавије битке Првог светског рата. И поред немачког напада код Вердена, савезници нису одустали од велике офанзиве на Соми, реци у северној Француској, дугој 250 километара. Према утврђеном плану, главни удар наносила је енглеска Четврта армија на правцу према Бапому, а помоћни француска Шеста армија ка Перону. Низом узастопних напада, на фронту широком 40 километара, где ће артиљерија имати пресудну улогу, требало је „сломити одбрану Немаца“, а у погодном тренутку „убацили једну маневарску масу за брза дејства у дубини“.

Припреме за офанзиву отпочеле су у марту 1916. године и трајале су пуна четири месеца. Изграђено је око 730 километара железничких пруга, а подигнута су и читава села барака, складишта муниције, хране и других потреба. Ископано је на хиљаде бунара, саграђено неколико десетина болница и 150 великих гробишта. Под земљом, на дубини и до 10 метара, изграђена су бројна поуздана склоништа за људство, за авијацију нови аеродроми, а за артиљерију бетонски пласмани. Уочавајући те озбиљне припреме, Немци су на угрожени одсек фронта довели нове снаге и организовали неколико положаја по дубини.

Напад је отпочео 24. јуна артиљеријском припремом, која је трајала пу-

них седам дана. На сваки метар фронта избачено је више од једне тоне челика. Предњи немачки положаји претворени су у рушевине, а немачка артиљерија све се мање чула. Око 300 савезничких авиона убрзо је растерало стотинак немачких и загосподарило ваздушним простором над бојиштем.

Напокон, после ватреног вала артиљерије, 1. јула отпочела је снажна офанзива француских и енглеских снага, јачине око 45 дивизија. Енглези су за пет дана потиснули Немце само за два километра, док су Французи већ у првом налету „прегазили немачке положаје“ на ширини од 15 километара. Но они нису искористили тај почетни успех. Зауоставили су се на достигнутој линији и омогућили Немцима да доведу резерве и ојачају најугроженије делове фронта.

Продужавајући напад, Енглези су у првој половини јула овладали делом другог немачког положаја, али Французи ни овога пута нису остварили никакав даљи успех, јер су њихови напади били укочени снажном ватром немачке артиљерије са десне обале Соми. Немци су убрзано довели појачања, па су на угроженом фронту већ имали 30 дивизија, 22 више него на почетку напада.

Уводећи свеже снаге и већу масу тешке артиљерије, савезници су 3. септембра извршили нов напад на Соми. Током четвородневних тешких борби Енглези су напредовали око 2 km, док су Французи тек 13. септембра, у обновљеном нападу, пробили немачки фронт. Они су следећег дана



покушали да прошире успех, али су Немци у току ноћи убацили у брешу масу митраљеза, који су добро организованом ватром спречили њихове покушаје да продру у дубину. Енглези су 15. септембра извршили поновни напад и том приликом употребили ново ратно средство – тенкове. Сматра се да је тада дошло до прве употребе тенкова у дугој историји ратовања.

Изненадна појава 18 тенкова изазвала је поражавајући утисак на браниоце. „Сви су – писао је један немачки лист – стајали поражени и као да су изгубили моћ кретања. Огромна челична чудовишта лагано су се приближавала нама, трештала су, храмала, љуљала се, али су стално кретала напред. Ништа их није могло задржати. Неко из првог реда је рекао – ђаволи, а та реч се пренела по рововима муњевитом брзином”.

И заиста, захваљујући тенковима, пре свега њиховом моралном дејству, Енглези су тог дана продрли још два километра на фронту од 18 километара и при томе заробили више од 4.000 Немаца. То је био највећи успех који је у току једног дана постигнут у петомесечној бици на Соми. Но, иако је тенковски напад дао добре резултате, они због малобројности и слабих техничких и борбених квалитета, нису могли

пресудно утицати на коначан исход операција. После два-три сата борбе расклимане машине су стале, па су тенкови повучени у позадину. Битка се наставила све до краја децембра 1916. године, када се стишала. У завршној фази битка се претворила у окршај изнуравања у веома лошим временским условима, са непрестаним јесењим кишима, које су блатњаво бојно поље учиниле непроходним.

Мада су напади на Соми олакшали ситуацију код Вердена и јаче везивали немачке снаге за Западни фронт, снаге Антанте доживеле су на Соми неуспех. Оне нису извршиле пробој фронта нити продрле у слободан маневарски простор. Сем тога, претрпеле су врло тешке губитке. Сома је „произвела” огромне људске жртве – око 1.200.000 људи (по неким изворима 1.250.000). Према сопственим проценама, Енглези су изгубили 400.000 људи (погинулих и рањених), Французи око 300.000, а Немци близу 500.000 људи. Ипак је после ове битке иницијатива на Западном фронту прешла на страну сила Антанте. Стицајем историјских околности, Битка на Соми ће се поновити у току Другог светског рата, од 5. до 10. јуна 1940. године, када су Немци тешко поразили Французе.

Током борби на Соми стечена су нова искуства у организацији и извођењу одбране. До тада је код Немаца важило правило да главна одбрамбена линија „треба да иде првим ровом”. Но после снажне и дуготрајне артиљеријске припреме нападача, највише и најлакше је рушена прва линија ровова, уз доношење највећих губитака. Немци су касније повлачили своју главну одбрамбену линију уназад, а први ров поседали само мањим снагама. Показало се да се непрекидне линије ровова лако уочавају из ваздуха и да их артиљерија након тога неминовно руши. Због тога су трупе и овде, као и код Вердена, распоређиване по левковима граната.

На Соми је еволуирало схватање савезника о улози артиљерије. Док је у првој и почетку друге године рата њена улога у нападу често потцењивана, на Соми се отишло у другу крајност, па је прецењена. Иначе, савезници су на Соми први пут употребили део своје авијације за јуришна дејства на бојишту – за митраљирање немачких колона. Неуспех савезничких снага и застрашујући губици на обе стране учинили су да Битка на Соми постане метафора свеопштег, бесмисленог покоља. ■

Битка за Лењинград

НАЈДУЖА ОПСАДА

Размере лењинградске блокаде и данас је тешко схватити. Током 28 месеци, од краја септембра 1941. до краја јануара 1944. године, у одбрани града хероја, сем јединица Црвене армије, учествовало је и свеукупно становништво, сврстано у посебне јединице. На изградњи спољних и унутрашњих одбрамбених појасева радило је око пола милиона становника. Формирано је десет дивизија последње одбране, шест ловачких пукова и двеста партизанских одреда. Те јединице су заједно са Балтичком флотом, Ладошком и Оњешком флотилом успешно (од)браниле град. Под непријатељевом ватром изграђено је око 4.000 бункера, ископано 626 километара ровова, подигнуто 35 километара барикада, изграђено 17.000 различитих склоништа. Током блокаде је порушено и изгорело преко 3.000 стамбених зграда, а грађа од око 9.000 дрвених кућа употребљена је за огрев у дугим хладним зимама.

У зору 22. јуна 1941. године, према плану „Барбароса”, Немачка је без објаве рата, упркос постојећем пакту о ненападању,

извршила упад на територију Совјетског Савеза. Њена група армија Север (фелдмаршал Леб) прешла је совјетску границу. У првим операцијама Немци

су остварили крупан успех и принудили Совјете на повлачење. Отпочињући судбоносни отаџбински рат Црвена армија је тешко одолевала немачкој



сили од преко 190 добро опремљених и увежбаних дивизија. Убрзо је створен огроман Источни фронт, који се протезао од Балтичког до Црног мора.

Према очекивању, Немци су пробили одбрану совјетских снага и брзо продрли до Лењинграда, Москве и обала Црног мора. Хитлер је био убеђен да ће падом Лењинграда, Москве и Стаљинграда пасти и руски борбени морал, чиме ће Немцима бити отворен пут да преко Волге и Кавказа стигну до Ирана, где би се немачке снаге спојиле са онима које су из Либије, преко Суеца, продирале на Блиски исток. И поред великих људских и материјалних губитака, праћених огромним разарањима, Црвена армија је успела да заустави даљу немачку офанзиву и, крајем 1941. године, спречи остварење Хитлерових замисли.

Лењинград (данас Санкт Петербург), град на ушћу Неве у Фински залив, смештен на многобројним острвима невске делте, после Москве највећи и најзначајнији град у Русији, имао је тада око 2,5 милиона становника. Основао га је руски цар Петар Велики (1703), а остао је упамћен и као центар Октобарске револуције (1917). За време Другог светског рата херојски је издржао опсаду немачких трупа, најдужу у савременој историји света (око 850 дана).

После инвазије на Совјетски Савез, немачке снаге су се устремиле и ка Лењинграду. Већ у јулу оне су се опасно приближиле граду са запада и југа, док су њихови савезници (Финци)

наступали са севера. Извршавајући Хитлерово наређење да се „Лењинград мора заузети по сваку цену“, већ почетком септембра Немци су избили на Ладошко језеро и прекинули копнену везу Лењинграда са његовом позадином. Град је био под опсадом од септембра 1941. године, а његове линије за снабдевање су одсечене. Опкољено је 2,5 милиона становника града и пола милиона избеглица, а хране је било само за 35 дана. Једина веза била је из ваздуха и преко језера Ладоге.

Стање у граду било је веома тешко. Немци су га непрекидно бомбардовали из ваздуха и тукли артиљеријом калибра и до 240 mm. Само 8. септембра 1941. бацили су на град 6.000 запаљивих бомби, чиме су изазвали огромне пожаре, разарања и стравичне људске губитке. Почетком 1942. на рашчишћавању рушевина дневно је радило више од 300.000 људи. Током те године више од 650.000 грађана умрло је од последица глади, зиме, исцрпљености и страдања од немачке артиљерије.

Врло оскудне залихе хране и горива тешко су пристизале шлеповима у току лета, а зими санкама преко залеђеног језера Ладоге. Затечене и допремљене залихе помогле су да фабрика оружја у граду настави са радом, а већи део становништва једва одржи у животу. Преко залеђене Ладоге изграђен је „пут живота“ („ледени пут“), али он је постојао само док је било леда. Туда је евакуисано око милион деце, болесних и старих. Цела земља је саосећала са Лењинградом и помагала колико је могла.

У организацији одбране града, сем јединица Црвене армије, учествовало је и становништво, сврстано у посебне јединице. За непосредну одбрану Лењинграда изграђени су спољни и унутрашњи одбрамбени појас на иви-

ци предграђа. На утврђивању је радило око пола милиона становника. Од јула до краја септембра 1941. године формирано је десет дивизија последње одбране, шест ловачких пукова и двеста партизанских одреда. Те јединице су заједно са Балтичком флотом, Ладошком и Оњешком флотилом успешно браниле град.

Браниоци Лењинграда нису се предавали. Борили су се храбро и радили у најтежим условима. Током блокаде, под непријатељском ватром изграђено је око 4.000 разних бункера, 626 km ровова, 35 km барикада, 17.000 различитих склоништа. О херојској одбрани Лењинграда остало је много трагичних записа и сведочанстава. У једном од њих публициста Алексеј Попов пише: „...Разарање и уништење је било таквих размера, да су људи могли ноћу да читају под светлом пожара који су беснели по свим квартовима и периферији града... У граду влада паника и хаос. Цивили покушавају да се пребаце на другу обалу реке. Међутим, немачки авиони и артиљерија непрекидно бомбардују пристаништа и мостове... Многи сматрају да је град немогуће одбранити... Људима је био остављен избор између немачког и сопственог метка...”.

Совјетска офанзива током 1943. године делимично је допринела да се пробије немачки обруч и успостави копнена веза са унутрашњости („пут победе“). Напокон, 14. јануара 1944. године Лењинградски, Волховски и Други прибалтички фронт предузели су офанзиву да би „одбацили и уништили“ немачке снаге испред Лењинграда. Иако је командант немачке Осамнаесте армије употребио све своје резерве, ипак су совјетска Друга ударна и Четрдесет друга армија потиснуле Немце западно од градске периферије, окончавајући дугу, тешку и по последицама трагичну опсаду, која је трајала од краја септембра 1941. до 29. јануара 1944. године.

Током блокаде порушено је и изгорело преко 3.000 стамбених зграда, а грађа од око 9.000 дрвених кућа употребљена је за огрев у дугим хладним зимама.

Лењинград је због храбре одбране проглашен градом-херојем, а уставновљена је и медаља – За одбрану Лењинграда. ■

Битка код Стаљинграда

ПРЕКРЕТНИЦА

Стаљинград, симбол битке – прекретнице у корист савезника у Другом светском рату, био је поприште најкрвавије и најдуже битке у новијој светској историји. Започета 24. августа 1942. године, та исцрпљујућа и по размерама жртава једна од најкрвавијих битка у историји ратовања трајала је непрекидно до 2. фебруара 1943. године. Пуних 162 дана. Стаљинградска битка однела је 1,100.000 живота – 450.000 са совјетске стране, док су Немци са својим савезницима (Аустријанцима, Мађарима, Румунима, Шпанцима, Италијанима и Хрватима) изгубили 650.000 људи.

После немачког пораза под Москвом и Ростовом у зиму 1941/42. године, силе Осовине нису биле у могућности да обнове офанзиву на целом фронту у Русији, широком 3.000 километара. Због тога је Хитлер одлучио да на већем делу Источног фронта настави са одбраном, а средином маја предузме офанзиву у Украјини. Офанзива је предвиђена у два правца: први је имао за циљ избијање на Волгу у висини Стаљинграда, а други заузимање Кавказа. Офанзива је имала за циљ да уништи главнину Црвене армије и лиши СССР природних богатстава (жито, угљ) Украјине и нафте из Бакуа. Тиме би СССР за дуже време био ослабљен за озбиљнији отпор, а Немачка обезбеђена сировинама за вођење тоталног, дугог рата. За планирану офанзиву

у Немци су припремили 81 дивизију (45 пешадијских и моторизованих, 16 оклопних немачких, 20 сателитских) и 2.000 авиона


Наступајући на Јужном фронту, немачка 6. армија приближавала се Волги, са циљем да наступањем преко те реке и Кавказа продре до Ирана, где би се немачке снаге спојиле са снагама које су дејствовале из Либије, преко Суецког канала, на Блиски исток. Према даљем плану, те здружене снаге наставиле би наступање преко Индије. Да би се то обезбедило немачка 6. армија имала је задатак да најпре заузме „престижни циљ“ – град на Волги, који је носио име совјетског вође. Хитлер је био чврсто убеђен да ће падом Стаљинграда пасти и руски борбени морал, па ће Немцима бити „отворен пут“ за Азију. Очигледно, да није било те његове скоро манијачке опседнутости Стаљинградом, исход рата можда би био сасвим другачији. Овако, масовна и крвава битка на Волги претворена је у лични конфликт двојице вођа, који су произвели милионску погибљу људи.

Наиме, 30. јуна 1942. године почела је позната операција „Плави“. Скоро без отпора, немачка 6. армија, тада највећа

формација у немачкој војсци, која је у свом саставу имала 22 дивизије, за непуна два месеца продрла је 350 километара на исток и 22. августа избила на реку Дон код Калача. Два дана касније немачки тенкови су већ избили на обале Волге северно од Стаљинграда. Истовремено, друга велика формација „панцера“ муњевито се домогла централног градског предграђа, чувене Спартаковке. Према плану, немачка 8. ваздушна флота (која је учествовала и у априлском бомбардовању Београда), са око 1.000 бомбардера, обрушила се на град. Тада је оштећено или уништено око 80% зграда. Према запису хроничара, „у степи, удаљеној 40 км, људи су могли ноћу да читају под светлом пожара који су тада бенили у Стаљинграду“.

Након извршених прегруписивања, попуне људством, горивом и муницијом, комплетна 6. армија под командом генерала Фридриха Паулуса започела је 3. септембра општи напад на град. Немцима су огорчен отпор пружале 62 (Лопатин) и 64 (Јеременко) совјетска армија. У граду су владали паника и хаос, праћени покушајима цивила да се пребаце на другу обалу Волге. Након бомбардовања пристаништа и већине прелаза преко Волге, совјетским јединицама угрожено је снабдевање. У тако драматичној ситуацији генерал Лопатин је, после процене да „град није могуће бранити“, предложио повлачење. Према очекивању, Стаљин га је хитно сменио и на његово место поставио генерала Чу-





кова, команданта који је 2. маја 1945. заузео Берлин.

У међувремену Руси су се прибрали и некако организовали „одбрамбене пунктове“ и противнападе у центру града. Немцима, којима тада тенкови нису били од веће користи у уличним борбама, постало је јасно да се морају борити за сваку улицу, зграду, спрат. Губећи стрпљење, нервозни Хитлер наредио је Паулусу да „заузме град до 15. септембра“. Стаљин је 12. септембра одлучио да генерала Жукова постави за команданта Стаљинградског фронта, са задатком да „направи план за противофанзиву“. Истог дана издао је чувени „Указ број 227“, познат као „ниједан корак уназад“. Тај указ обавезивао је све припаднике Црвене армије да се „ни по коју цену не повлаче, чак и када је ситуација безнадежна“. Неки руски мемоаристи помињу тзв. „другу линију“, сачињену од припадника НКВД, који су „пуцали на оне који су покушали да се повуку“. Сумњи, кукавичлуку и непослушности није било места. У једном од цитата стоји: „Знали смо да имамо избор између два диктатора, али смо више волели оног који говори руски“.

Око пола милиона немачких војника, на фронту ширине само осам километара, отпочело је нападом 14. септембра. Немци су заузели Железничку станицу број 1, али су је Руси до вечери повратили. Та станица је до краја битке 15 пута „мењала војску“. Из рушевина града издвајале су се поједине стратешке тачке, које су постајале важнији циљеви нападача. Међу њима је и Мамајев Курган, брдашце у центру града, високо 102 метра, које је постало симбол борбе у Стаљинграду. Немци су неколико пута неуспешно покушали да га заузму на јуриш. Тек крајем септембра добили су се његовог врха и држали га до последњих дана битке.

Немци су 21. септембра заузели Силос, а већ наредног дана цео јужни део града. Уверен да је то добар „предзнак“ коначне победе, Паулус је тежиште усмерио на северни део града, где су биле важне фабрике „Барикаде“ и „Держински“. Немци су заузели „Держински“, али су Руси успели да задрже „Барикаде“ све до почетка противофанзиве, 18. новембра. Чекајући нова појачања, Немци су, тражећи

предах, приступили укопавању. Од 334.000 војника само је 67.000 било способно за даљу борбу. Једне вечери (9. октобра) немачки војник Вили Брант (касније немачки канцелар) био је заробљен. Након што је одао време почетка немачке офанзиве (15. октобар), на његово запрепашћење, како је много година касније писао, Руси су га пустили.

Немачка 100. ловачка дивизија успела је 26. октобра да раздвоји „северни џеп“ на два дела и избије на реку, па је и њена супротна обала била у домету немачке артиљерије. Чврсто убеђени да је Стаљинград пред падом, немачки команданти „превидели“ су да је њихова 6. армија већ изгубила ранију ударну снагу. Неколико наредних дана било је обележено спорадичним нападима једне и друге стране и прикупљањем совјетских резерви с друге стране Волге. За то време совјетска врховна команда слала је стална појачања и припремала велику противофанзиву, са циљем да опколи немачке трупе. Иако су стизали бројни хитни извештаји о масовном и убрзаном померању и прегруписавању совјетских трупа ка Волги и Дону, скоро нико од немачких виших војних команданата није рачунао на могућност противофанзиве, па је 7. новембра почео последњи немачки напад на „Барикаде“. За ту акцију Немци су у Стаљинград пребацили пет батаљона пионира, експерата за експлозиве. Тај њихов напад био је успешан, али су Руси и даље држали „џепове“ на обали реке.

А онда, после свега што се до тада збивало, ујутру 19. новембра над градом се надвила злокобна тишина, повремено прекидана звуцима руских песама које су допирале из подрума, склоништа, земуница. Истовремено, у степи, на стотине хиљада црвеноармејаца започело је победоносну операцију „Уран“, са циљем да „окружи и уништи немачке трупе у Стаљинграду“. Одједном се цео фронт нашао у расулу. Совјетске дивизије са севера и југа наступале су према Калачу на Дону, где су се састале 22. новембра, стављајући у окружење око 300.000 Немаца. Упркос томе Хитлер је наредио да 6. армија остане на простору на којем се затекла.

У даљем току противофанзиве Совјети су најпре разбили Румунски фронт и убрзо затворили обруч око 6.

и дела 4. немачке армије, са око 230.000 војника. Немци су чинили очајничке покушаје да разбију створени обруч дејствима и изнутра и споља. Опкољеним јединицама слали су помоћ из ваздуха, а средином децембра, по хладноћи, отпочели „пробијање споља“. Све је било узалуд. Црвена армија је разбила фронт на Дону, па је претило ново опкољавање на југу, због чега су отпочели повлачење са Кавказа и Кубана. Тако је опкољена 6. армија остала далеко у позадини. Пошто је била у безизлазној ситуацији, 8. јануара 1943. године понуђена јој је предаја. Како је Хитлер то одбио, два дана касније отпочела је операција Црвене армије за њено уништење. У безизлазној ситуацији, трпећи страховите губитке, Немци су 2. фебруара били принуђени на предају. Тако су остаци немачке 6. армије, са командантом Фон Паулусом на челу, неславно завршили ту битку од огромног историјског значаја.

Стаљинградска битка однела је 1.100.000 живота – 450.000 са совјетске стране, док су Немци са својим савезницима (Аустријанцима, Мађарима, Румунима, Шпанцима, Италијанима и Хрватима) изгубили 650.000 људи. Познато је, међутим, да је око 135.000 руских војника ликвидирао НКВД у самом току битке, због „неизвршења дужности, кукавичлука, дефетизма и плачке мртвих“.

У окружењу су највише страдали руски заробљеници. Њих су Немци једноставно ставили на брисан простор усред степе, окружен бодљикавом жицом. Они нису добијали храну, нити имали где да се заклоне од велике хладноће. Од око њих 3.000, само их је 15 дочекало ослобођење, преживљавајући хранећи се остацима својих сапатника. За чување заробљеника била је задужена украјинска милиција, са којом се НКВД „прописно“ обрачунао по завршетку битке.

Тако се завршила одлучујућа битка Другог светског рата. Победа Црвене армије код Стаљинграда била је од великог моралног значаја за све ослободилачке снаге у свету, показавши бројне слабости фашистичких снага. ■